

INCIPITS OF LIFELONG EDUCATION: BEHAVIOR, ETHICS, ATTITUDE, IDENTITY, CULTURE AND VALUES

Nelu Vicol

Assoc., Prof., PhD, "Ion Creangă", Pedagogical State University, Chişinău, Republic of Moldova

Natalia Melnic

Lecturer, PhD, "Ion Creangă", Pedagogical State University, Chişinău, Republic of Moldova

Abstract: The issue of education for life is not yet visualized in the context of the sociology of students. As it is known, sociology is the science that studies phenomena that occur only in humans, the only living beings that have an organized social life, and therefore the science that is on the most advanced step of the ladder, and its construction signifying the completion of the evolution of human knowledge, therefore man and society, humanity and the human being. In this sense, the sociology of the beginnings of education for life is foreshadowed with the dynamic relevance of the members of society which, in the context of societal challenges, signifies one of the most acute and still unexplored social needs. Problems of a socio-political (political regimes, totalitarian regimes, intra- and inter-state conflicts, etc.), cultural (crisis of values) and individual (identity crisis) nature, which persist even in the 21st century, determine the shape of the incipits of education for life. Thus, the principles identified and addressed in the text are considered to be fundamental problems in resolving multiple economic, political, social, cultural, educational, interpersonal, etc.

Keywords: incipits in education for life, sociology, behavior, ethics, attitude, identity, culture, value.

Comportamentul uman, semnificând unul dintre incipiturile educației pentru viață, este considerat fundamental în soluționarea problemelor economice, politice, sociale, culturale, educaționale, interumane etc., fiind vorba aici de *practici comportamentale* ce provoacă desăvârșirea evoluției cunoștințelor umane, așadar omul și societatea, omenirea și omenescul [2].

Investigarea comportamentului uman devine importantă într-un domeniu atât de esențial în societate privind edificarea personalității umane calitative, active și creative, care se identifică în programele/planurile de profesionalizare a cadrelor didactice, fie formare inițială, fie formare continuă. De aceea, investigarea științifică și cunoașterea/valorificarea praxiologică a comportamentului uman semnifică un spectru variat al disciplinelor de specialitate (antropologia, psihologia, pedagogia, sociologia, psiholingvistica, culturologia, neurolingvistica, lingvistica, neurofiziologia, medicina comportamentală, științele limbajului etc.). Astfel, comportamentul uman este studiat în întreaga lui complexitate și diversitate: antropologia studiază comportamentul uman în perspectivă culturală, sociologia studiază comportamentul uman la nivel de grup și al factorilor ecologici, politici, geografici, administrativi, instituționali etc. care îl influențează în funcționalitatea lui, psihologia studiază comportamente complexe normale sau patologice și procese mentale implicate în generarea sau menținerea lor, neurofiziologia studiază substratul material (biologic), biochimic al comportamentelor normale sau patologice, medicina comportamentală are drept scop dezvoltarea și integrarea cunoștințelor comportamentale, psihosociale și biomedicale în promovarea sănătății și în prevenirea bolilor [24].

Comportamentul, în plinătatea și în specificitatea lui, semnifică dinamismul și interferențele relațiilor umane într-o anumită societate care sunt consolidate în trei componente situaționale, și anume:

1. comportamentul omului cu aspectele sale biologice și psihosociale în comunitatea socială și profesională;
2. comunicarea prin formarea unui stil specific comportamental social și profesional;
3. moralitatea avansată prin comunicarea pentru schimbarea comportamentului individual cu risc pentru societate.

Istoricii sociologiei atrag atenția asupra unității umane prin *etica sociologică* ce se construiește în trei forme și parcurge trei momente principale:

- a) societatea este ansamblul umanității angajată pe calea avangardistă;
- b) istoria umanității este istoria spiritului ca devenire a gândirii pozitive și ca antrenare a pozitivismului la ansamblul umanității;
- c) istoria umanității este dezvoltarea și înflorirea naturii umane [3].

Modurile cum oamenii s-au deprins să trăiască, să comunice și să muncească înseamnă moravurile lor și ele depind de ideile lor despre lume, în general, idei ce sunt foarte diferite de la un om la altul, de viața lor proprie, de comportamentul lor, în special.

Însă marea *criză politică și morală a societăților contemporane* depinde în ultimă analiză de a fi înlăturată *anarhia intelectuală*, ce s-ar putea obține dacă avem în vedere cauzele acestei anarhii, acestea constând în:

- *direcțiile în care progresează intelectual omenirea și efectele acestui progres*. A. Comte consideră progresul ca fiind diferențiat de la o clasă la alta și din această pricină în fiecare perioadă a civilizației omenesci există un amestec de concepții diferite, aparținând unor timpuri diferite. Asemenea concepții — crede el — împart oamenii între ei, împiedică realizarea unității intențiilor și convergența eforturilor în vederea realizării celor mai firești scopuri sociale;
- *diviziunea muncii*, care, deși este o condiție indispensabilă a progresului, împinsă prea departe, poate deveni dăunătoare progresului;
- *schimbările politice* a căror soluție ar consta în fundamentarea politicii pe un *corp de adevăruri pozitive*, desprinse din studiul fenomenelor sociale cu ajutorul metodelor pozitive [29].

Descoperirea *legii de dezvoltare a spiritului omenesc, stabilirea unei ierarhii a științelor și construirea sociologiei* sunt cele trei mijloace cu ajutorul cărora poate fi înlăturată starea anarhică a intelectului ce ar contribui la o nouă organizare socială conform oamenilor. Astfel, menționează A. Comte, spiritul omenesc a trecut de-a lungul întregii sale evoluții prin trei stări [29]:

1. în *starea teologică sau fictivă* (cunoștințele absolute, a căror intervenție arbitrară explică toate anomaliile aparente ale Universului);
2. în *starea metafizică sau abstractă* (progresul intelectual, abstracțiuni personificate inerente diverselor lucruri ale lumii, a căror explicație consistă deci în a fixa pentru fiecare entitatea corespunzătoare);
3. în *starea pozitivă sau științifică* (descoperire prin folosirea adecvată a raționamentului și a observației, a relațiilor invariabile ale succesiunii și ale similitudinii cauzelor intime ale fenomenelor).

Astfel, conchide A. Comte, în faza științifică sau pozitivă omul în general, și omul de știință în special, caută explicarea fenomenelor în fapte concrete, care pot fi observate și verificate experimental, or, mintea omenescă a parcurs un proces îndelungat și complex.

În ultima fază, pentru a putea explica fenomenele, trebuie mai întâi să stabilim raporturile între acestea, fie ele de coexistență sau de succesiune, iar aceasta înseamnă căutarea legilor fenomenelor. Ele se referă la:

- *etica proiectelor demografice*: prognoza social-economică rezidă în atributele unui instrument de conducere științifică a societății, a unei populații în viitor și în proiectările demografice (prognoză, predicție, perspective privind evoluția posibilă a populației în

viitor) [7]. Bioetica și ecologia sunt domenii care se inspiră din planificarea demografică. Astfel, populația apare în demografie într-un rol dublu, acela de producător și în același timp de consumator – evoluția fertilității, mortalității și migrației pornind de la populația inițială (populație pe medii, sexe, vârste, număr de gospodării, populație activă, școlară etc., precum și fluxuri, anuali, de obicei, de nașteri, decese, emigrări, imigrări – emigrație externă, plecări, sosiri – migrație internă);

- *etica dezvoltării și cooperării instituționale și organizaționale*: istoria contează, menționează North Douglass C., și ea contează nu numai pentru că putem învăța din trecut, dar și pentru că prezentul și viitorul sunt legate de trecut prin continuitatea instituțiilor societății [23]. Alegerile de azi și de mâine sunt determinate de trecut. Trecutul poate fi înțeles numai ca o istorie a evoluției instituționale. Evoluția instituțiilor care creează un mediu primitiv pentru soluțiile cooperante la schimbul complex sunt motorul creșterii economice. În timp ce organizațiile constituie o structură, o entitate distinctă, instituțiile reprezintă un set de legi, practici și organizații și se referă la regulile formale și la normele informale care guvernează și modelează interacțiunea umană. Așadar, *toate teoriile științelor sociale se construiesc, implicit sau explicit, pe concepte ale comportamentului uman*. Trebuie menționat că numai dacă se conștientizează modificările de comportament al actorilor, putem înțelege existența și structura instituțiilor și organizațiilor și putem explicita direcția schimbării instituționale și organizaționale [23]. Rolul principal al instituțiilor într-o societate este de a reduce nesiguranța prin stabilirea unei structuri stabile (nu neapărat și eficiente) a interacțiunii umane. Dar stabilitatea instituțiilor nu exclude în nici un fel faptul că ele se transformă. De la convenții, coduri de conduită și norme de comportament până la jurisprudență și drept cutumiar sau contracte între indivizi, instituțiile evoluează și, astfel, modifică permanent alegerile care ne stau la dispoziție. *Problema teoretică fundamentală a cooperării este felul în care indivizii dobândesc cunoștințe despre preferințele fiecăruia și despre posibilul lor comportament. Mai mult, problema este aceea a cunoștințelor comune, deoarece fiecare individ trebuie nu numai să aibă informații despre preferințele celorlalți, dar și să se asigure că ceilalți cunosc preferințele și strategiile sale*;
- *etica valorizării și culturalizării*: educația semnifică un fenomen socio-cultural. Conform postulatului kantian *omul este singura creatură capabilă de educație*, de aceea, deosebit de toate celelalte ființe, care sunt naturale în sensul propriu al termenului, *omul este o ființă-altfel*, și anume o *ființă culturală*, iar o ființă culturală este și una educabilă, permeabilă la contactele, dialogurile, influențele și idiosincraziile culturale. Educația semnifică o artă a cărei practică are nevoie de a fi perfecționată de generații care succed. Fiecare generație, înzestrată cu seturile de cunoștințe, cu experiențele și cu valorile celor precedente, este totdeauna în măsura de a ajunge la o educație ce se dezvoltă într-o adecvată proporție și potrivit scopului acelei generații de a-și satisface nevoile și idealurile. Așadar, o generație face educația alteia transmitând experiențele celei următoare, care, la rândul ei, le crește și le lasă astfel sporite aceleia ce urmează; atare proces este desfășurat cu mijloace și cu instrumente care provoacă *influențe corective* [30], transformatoare, civilizatoare și culturalizatoare; în contextul respectiv se produce o disciplinaritate¹ a zonelor de confort în spiritul epocii respective, de aceea disciplina îl împiedică pe om să se lase abătut de la destinația sa, de la umanitate: disciplina, menționează Emmanuel Kant, îl impune pe om să respecte legile umanității și îl face să conștientizeze forța și valoarea lor în propria sa viață (être

---

¹ În viziunea lui Immanuel Kant, disciplina semnifică partea preparatoare a educației care înlătură influențele negative exterioare și care eliberează sufletul de acestea și îl face capabil de adevărata moralitate.

vivant²), în propriul său mediu vital (din latină: *vivere; vivus*). Or, nu este nimeni care, neglijat în tinerețe, să nu fie în stare a vedea, când a ajuns deja matur, în ce anume a fost neglijat, fie în disciplină, fie în cultură; lipsa de disciplină este un rău mai mare decât lipsa de cultură, căci aceasta din urmă se poate corecta, se poate cizela și se poate repara mai târziu, pe când lipsa disciplinei și de cultivare a ei conduce la starea de brut a omului. De aici, omul est nevoit, este hărăzit să găsească mijloace și instrumente ca să atingă atare disciplinaritate. În literatura folclorică și cea ludică identificăm exemple ce denotă opoziția între stadiul primar, aproape static, al unei atare stări, și stadiul corectiv, transformator, cu elemente de extensiune, de expectanțe și de conștientizări în avansarea către disciplinaritate, către instruire, către perfecțiune;

- *etica ontologiei umanului* ce se pretează la existență, la realitatea obiectivă și subiectivă. Profesorul Vitalie Ojovanu menționează că ea analizează acea parte a realității aflată în strânsă corelație cu omul, reflectă unitatea naturii și omului, trebuințele și interesele sale, unitatea lumii materiale și a spiritului uman [25];
- *etica omului de calitate* se referă la personalitatea cadrului didactic sub aspectul extinderii statutului de persoană care exercită influențe educative, în esență acestea având forma de *educație corectivă*. Atare ipostază educativă se identifică în contextul a ceea ce am punctat mai sus, și anume în unirea diferitelor părți într-un om și a diferiților oameni în societate, identificând armonia și starea bună, dar și corectând, cizelând verbal sau cu alte instrumente, lacune și devieri în atitudini și în comportamente. Cum se identifică atare tratament de *unire prin corectare sau corectare prin unire* și cum se realizează ea? Răspunsul rezidă în influențe modificatoare, de extindere a potențelor intelectuale și ale valorilor individuale, și care urmăresc *perfecțiunea naturii omenești* izvorâte din coeficientul ei de nouitate și de actualitate, de inedit din starea ideală a epocii respective, fie pentru că s-au schimbat ori au evoluat domenii socioculturale, fie pentru că a evoluat capacitatea de cunoaștere și de informare a omenirii. Anume educația corectivă prin extinderea acestor facultăți ale personalității îl pune pe om să-și arate toate talentele sau toate viciile într-un mod cuviincios ori într-un mod necuviincios;
- *meloeticul* (determinații filosofico-etice ale muzicii), care tratează tema „frumuseții morale a muzicii” (în termenii lui Platon) sau a „puterii morale a muzicii” (în termenii lui Aristotel); conceptul semnifică o simbioză a determinațiilor filosofico-etice ale muzicii, ale metafizice și ale hermeneuticii fenomenologice, ale fundamentului etic, ale frumosului artistic-muzical în raport cu idealul etic, ale utilitarismului (ale creativității), ale hedonismului și ale eudaimonismului etic, ale relației esențiale între creația muzicală și valorile muzicale, ale limbajului muzical și muzica-limbajului [19; 6];
- *etica limbajului*: în educația formală [10] personalitatea se dezvoltă prin activități și procese de *tip stimul/reacție* și de *tip cognitiv* (teoriile expuse de Thorndike, Pavlov, Guthrie, Skinner, E.Clark Hull, Tolman, Teoria Gestalt, Freud, I.Neacșu et alii). *Aceste activități și procese cultivă limbajul științific și limbajul educațional în contextul cunoștințelor, capacităților, praxiologiei, motivației, înțelegerii și transferului de experiență și de competență*. De aceea limbajul îi construiește omului realitatea vieții sale [31], deoarece „*Non schole, sed vitae discimus*”, menționau personalitățile culturii clasice latine, sau „*Școala te învață să înveți viața*”, precizau filosofii și academicienii greci. Or, limbajul se află la originea de „centru” ca *nevoie societală, culturală, psihică și epistemologică a vieții omului*. Orice individ are un centru, el însuși fiind un „centru”;

² „Le fait d’être vivant est une caractéristique présente dans une majorité de types de réalités répertoriées notamment sur Terre, bien qu’à l’échelle de l’univers, la quasi-totalité des réalités existantes ne dépasse pas le stade minéral” (Branstein Jean-François, Phan Bernard, Manuel de culture générale. – Paris, Armand Colin, 1999, p. 397)

cunoașterea, conștiința presupun un subiect care interiorizează enunțuri exterioare, percepții, sentimente, adică un subiect care percepe lumea. Subiectul este conștiința ca fiind centru al percepției și însușirii realității: fiecare individ, purtător de credințe, de certitudini, trebuie să confrunte propria „viziune despre lume” cu aceea a celuilalt, a celorlalți, a apropiaților, a semenilor, a „străinilor”, a aceluia aflați la mari distanțe. Iată de ce *o civilizație înseamnă un centru și granițe* [11] și iată de ce „umanitatea nu cunoaște sinuciderea” [9], dat fiind că oamenii se găsesc toți sau fiecare în parte ocupați cu un singur lucru, acela „de a face ceea ce folosește păstrării speciei umane...”, pentru că nimic nu este în ei mai vechi, mai puternic, mai neînduplecat decât acest instinct – pentru că instinctul acesta reprezintă tocmai *esența speciei noastre*” [8] și această „păstrare a speciei umane” se datorează culturii și nevoii de limbaj.

Viața omului, menționează cercetătorii și practicienii [15], se complică zi de zi, dat fiind că în orice perioadă de evoluție a umanității se amplifică îngrijorarea, insecuritatea, temerea, fobiile în contextul cărora problemele omului, în ascensiunea lui socială, culturală și spirituală devin tot mai acute. Incertitudinea condițiilor sociale, economice și ideologice, discreditarea valorilor morale, situațiile dificile de viață și cele de criză, dar și alte provocări sociale actuale invocă stres psihologic masiv, încordare, frică, fobie, confuzie, afectând sănătatea spirituală, mentală și fizică a persoanelor, uneori provocând indiferență și pasivitate, alteori anxietate, ostilitate și panică. Transformările sociale rapide permit constatarea unei situații complicate de dezvoltare a omului contemporan și avansează sarcini complexe în fața științei și practicii psihologice și pedagogice.

Schimbările sociale din ultimii ani au impact asupra calității vieții și siguranței psihosociale, dar și asupra aspectelor de integrare socioculturală a persoanelor. Actualmente sunt de valoare cercetările ce atestă principalele schimbări socioculturale și impactul acestora asupra dezvoltării personalității umane. În contextul acestora și dacă vom fi atenți la ceea ce se întâmplă în interiorul și în exteriorul nostru, vom sesiza că deseori nu suntem refractari la schimbările reale. Or, rezistențele la schimbare, menționează André Moreau [17], se află la originea a ceea ce numim „boli nervoase”. Toate acestea semnifică provocările lumii contemporane, identificându-se în *conceptul „lumea în care trăim”* prin incertitudinile și condițiile economice, psihosociale, politice, culturale și educaționale și reprezentând *fenomenul sociologic* al populației.

În context, ne este hărăzit să trăim doar într-o lume în care *pledoaria pentru frumusețea umană și autenticitatea ființei* este tot mai greu de delimitat sau de salvagardat? Credem că fiecare individ, oricât de „căzut” ar fi, păstrează în stratul cel mai profund al ființei o „așchie” și un germen de perfecțiune, un elan al devenirii în concordanță cu valorile devenirii, cele ale autocunoașterii / ale autoterapiei, ale trezirii, ale conștiinței [14]: „o cazuistică relevantă în acest sens... arată că și firile cele mai „coborâte” moral, social, comportamental poartă în ele posibilitatea unei regăsiri, dorința unei convertiri, zarea unei înălțări” (Cucoș C.). Așadar, unde este plasat și unde poate fi regăsit acest resort și cum îl putem activa; cum putem afla sau cum putem să ne recâștigăm rostul; de unde trebuie să pornim pentru a regăsi direcția; cum trebuie să acționăm și cum trebuie să acționeze și alții pentru a readuce *pozitivitatea prezentului* pe care o și pe care îl purtăm și despre care nu suntem și nu sunt conștienți și ceilalți că și *pozitivitatea și prezentul* sunt în posesia noastră și a celorlalți?

Profesorul ieșean Constantin Cucoș punctează că omul are o chemare funciară pentru armonie, coerență și ordine interioară; normalitatea lui este relaționată de o astfel de apetență. Însă dincolo de trebuințele fiziologice sau pragmatice, susține autorul citat, totuși ne simțim împliniți cu adevărat când existența pe care o avem devine armonioasă, coerentă, consistentă, frumoasă. Or, *frumusețea umană derivă dintr-o coerență internă ideatică sau comportamentală de care noi toți și fiecare în parte suntem în stare, dar și dintr-o corelativitate a acesteia cu una exterioară*, livrată de comandamente ce ne depășesc. Nu este însă suficient,

ci contează ca această coerență existențială să fie corelativă, să fie corectivă, co-extensivă, concordantă și cu ordinea celorlalți, deci cu armonia, care, chiar dacă este rezultatul unei autonomii executive, nu trebuie să fie contradictorie și în opoziție cu o exterioritate valorică. Pozitivitatea comportamentală nu este una insulară, solipsistă, individualistă, dat fiind că *împlinirea umană este dată de prețuirea și respectarea valorilor ce îi împlinesc sau îi fericesc și pe ceilalți*. Deci, valorile societății, modelele culturale existente și practicate își pun amprenta asupra psihicului individual și uneori atare influență este atât de evidentă încât ea generează apariția unei „persoane de bază” ori a unei „personalități de statut”.

Astfel, *ne realizăm cu adevărat atunci când prin actele sau prin aspirațiile noastre rezonăm cu identificări ce ne depășesc ca ființă și capacități*. Posibilitatea regăsirii noastre autentice este dată și de predispoziția de a fructifica și de a corecta ocazii sau intervale privilegiate, interacțiunile cu persoane ori cu situații ce ne pot ajuta *să descoperim partea frumoasă a noastră și din noi*. Iar acestea pot fi atât ocazii pozitive (realizări profesionale și personale etc.), cât și negative (insuccese, pierderi etc.), însă indiferent de impact sau amploare, aceste întâmplări - mari sau mici -, ar trebui să contribuie *la sporirea, edificarea și ridicarea noastră spirituală, la aflarea sau la corectarea direcției, la pre-facerea sau la re-facerea modului nostru de a fi*, căci *nu există un factor corector mai puternic decât trezirea propriei conștiințe, aureolată valoric*, și care, la un moment anume, trebuie să ne ghideze și să ne determine a ne mișca de unul singur. În context, a ne lăsa duși doar de o exterioritate decizională, indiferent de natura ei, înseamnă să ne ascundem de noi înșine, să ne deghizăm, să adoptăm o formă de lașitate care să camufleze o vinovată neputință și de aceea *neautenticitatea comportamentală este mai periculoasă decât conduita sinceră*, chiar dacă nu este conformă întotdeauna cu regulile solicitate. La nivel fizic, emoțional și mental, noi, oamenii suntem entități rezonante și coerente, suntem într-o comunicare permanentă cu ceilalți și cu mediul, iar de acest fapt suntem conștienți doar cât acceptăm și cât nu acceptăm, că influențăm și că suntem influențați de energiile ce ne înconjoară. Pe măsură ce conștiința noastră se extinde, devenim mai lucizi și mai coerenți pentru că rezonăm cu lumea exterioară, deci cu universul.

Așadar, în perioadele de criză, de somn nefast al rațiunii, de dezorganizare a gândirii și dezintegrare a realului, de incertitudine ontologică și socială, când însăși umanitatea decade și poate fi în pericol, apar, ca o replică aproape eroică, încercări de a schimba lumea și a ajuta omul să evadeze din tenebre și să-și transforme viața într-o luminoasă aventură a afirmării de sine și a libertății (C. Narly [21]). În acest context, într-o intensitate valorică se manifestă relațiile armonice care inundă exterioritatea, și indiferent de forma în care descoperim că se manifestă energia, materia, spațiul și timpul, devine clar că acestea permit universului în totalitatea sa să evolueze ca o entitate coerentă. Astfel, *principiul armoniei și al coerenței/al unității în educația personalității este crucial în relația omului cu sine și cu universul și viziunea despre o lume integrală este posibilă în cadrul educației corective*, ce trebuie să devină o realitate puternică prin elaborarea unui nou limbaj în care conceptele de realitate integrală, creație, scop și ordine fundamentală nu pot separa rigid mintea de materie, trupul de suflet și pe noi înșine de realitatea intrinsec integrală. Or, în această realitate *centrul procesului de evoluție îl semnifică alegerea*: ceea ce alegem cu fiecare acțiune și cu fiecare gând este o intenție, o calitate a conștiinței. O alegere responsabilă înseamnă să ținem cont de consecințele fiecăreia dintre alegerile făcute. Pentru a alege responsabil, trebuie să ne protejăm în viitorul probabil ce se va desfășura cu fiecare alegere pe care o luăm în considerare și acest lucru trebuie făcut cu *energia intenției* ca să ne dăm seama despre ceea ce vrem să creăm și o alegere responsabilă este aceea la care am ajuns luând în calcul toate consecințele ei.

Suntem îndrumați de profesori, dar când alegem conștient să ne deplasăm spre *energia sufletului* se deschide poarta spre aceste îndrumări. În acest context sunt „puse în funcție” *introversia*, ca atitudine ce evidențiază valoarea prioritară a subiectului, nu a

obiectului, și *extraversia*, ce este asociată cu o subordonare a subiectului de către obiect: în ceea ce privește manifestarea acestor două *moduri de raportare la realitate*, fiecare individ are acces la ambele, ca fiind o expresie a unui ritm existențial normal în activismul cotidian: gândirea și simțirea (tipuri raționale – conduita conștientă), senzația și intuiția (tipuri iraționale – percepția).

O provocare esențială o semnifică și modul în care chestiunile legate de raporturile (inter)umane modelează și sunt remodelate de condițiile sociale, economice, educaționale și culturale în care apar. În studiul său „Maestri și discipoli” George Steiner [16], argumentând și consolidând tezele de teoria culturii, definește misterul legăturii dintre maestri și discipoli pe care o plasează pe ideea de „*transmitere*” ce include istoria culturală a umanității într-o formă de *putere reprezentativă de cunoaștere*. În context apare întrebarea: această putere degradează raporturile maestrului cu ucenicul, cu discipolul?; acestea, raporturile, ieșind de sub spiritul tutelar al maestrului, re-configurează un traseu intelectual individual?. Dacă ne referim la educația corectivă, putem să constatăm că răspunsul afirmativ al acestor două întrebări retorice se construiește de asemenea pe o altă întrebare, și anume dacă ele ar semnifica o expansiune a unui proiect individual („de autor”), un mod individual de a se exprima al „fostului” discipol. Este evident, și toată lumea înțelege, că fiecare om nu acționează în mod obligatoriu după un model, însă deseori modelele există în subconștient pe care omul le urmează involuntar și care îl influențează (aidoma unei cărți pe care a citit-o cu mult timp în urmă, al cărei personaj se află înăuntrul omului). Trebuie menționat că astfel se construiește parcursul de *transmitere culturală* dat fiind că *vasta construcție intelectuală și culturală a omului, a umanității, a secolelor, se ridică pe umerii maștrilor, autorități supreme, identificabile, în toate punctele de interferență* [16]. Or, în procesul educativ sunt responsabili atât actorul însuși, cât și ceilalți din jurul său, dat fiind că educarea și înnobilarea spiritului, menționează Constantin Cucoș, nu reprezintă un moft sau un accesoriu gratuit în evoluția omului la scară istorică: „nevoile înalte probează, într-un fel, gradul și natura aspirațiilor la care au ajuns indivizii și societățile la un moment dat; trebuințele noastre se rafinează, depășindu-le pe cele bazale (de hrană, de adăpostire), dând expresie idealurilor de libertate și bucurii înalte” [4]. Or, cu cât omul și societatea conștientizează aceste apetente și le dezvoltă, cu atât avansează nivelul evoluției lor în timp, iar ambianța, circumstanțele, provocările, relieful, esența și profunzimea spirituală definesc omul, aviditatea, setea și posibilitatea, dar și *potențele sale de transcendere o obișnuitului, a necesarului, a obligatorului, a idealului*.

Fenomenul de *transmitere/de transcendere culturală și intelectuală* se justifică de prezența filosofiei în interiorul acestuia, el fiind reper al metamorfozei culturii și intelectului. Or, această prezență a filosofiei (să ne amintim: din greacă *filo*=iubire, atașament, predilecție, și *sophia*=înțelepciune) se configurează în *multiplele fațete ale crizei de identitate a omului*, reflectate sub influența fluxului de idei, a construcțiilor teoretice articulate praxiologic pe locul (pe viața) și pe statutul omului, care se intersectează cu *provocările societale trecut-prezent și prezent-viitor*, deci *omul condiționează relațiile sale cu lumea ca fiind pretext pentru afirmarea propriilor concepții și valori în paradigma culturală a epocilor, a existenței sale culturale trecute, prezente și viitoare*: trecutul semnifică fundamentul și fundamentarea vieții prezente și viitoare a generațiilor umane. În acest context, atunci când omul nu se intersectează cu această transmitere/transcendere, el are senzația de exilat, de înstrăinat, în propria sa interioritate, în limitele sale societale, culturale și intelectuale. Un exemplu relevant îl identificăm la Virgil Tănase, unul dintre exponenții onirismului („spiritele rebele în arte”) ce înclină spre o artă a realului - estetică, transparentă și deschisă -, renunțând la opacitatea cuvintelor și la ascunderea adevărului. Scriitorul punctează: „Pentru mine, exilul a fost când am părăsit casa, grădina și orașul meu pentru a merge la școală și apoi la universitate. Plecarea la Paris nu era decât un amănunt în comparație cu ruptura dintre copilăria mea provincială și București” [28]. „*Scăparea*” și „*evadarea*” din acest exil, din înstrăinarea omului, se

identifică în educarea corectivă a sa. Or, pentru om, educația este reflectare, cunoaștere, sub acțiunea de orientare a voinței umane, care apelează la imaginar, la metaforă și la simbol cu un singur scop, acela de a singulariza cât mai mult singularul: a vedea lucrurile care ar fi putut fi astfel ca și cum chiar au fost, spre a le face să fie asociabile naturii afectivității și gândirii umane - a intui lucrurile astfel încât ele să fie etern intuitive, captând intuiția pentru eternitate.

Celebrul scop final al educației în Antichitate, și anume *unirea diferitelor părți într-un om și a diferiților oameni în societate*, nu ar putea fi ocolit și astăzi de toți aceia care încearcă să definească, din perspectivă axiologică, timpul pe care îl trăim. În Europa de astăzi, în contextul provocărilor societale, în lumea în care trăim, are loc, într-adevăr, o prefacere a tuturor valorilor. Astfel se poate afirma că anume acum *un nou spirit obiectiv*, deci *un mod nou de a gândi și de a fi (savoir și savoir être)*, *de a valoriza și de a crea o nouă sensibilitate (savoir partager)* sunt pe calea consolidării. Așadar, pe parcursul secolelor, mentalitățile lui Homo Habilis, Homo Erectus, Homo Contemplativus, ale lui Homo Cogitandus, ale lui Homo Faber, ale lui Homo Ludens, chiar și ale lui Homo Negans (atributul acesta evidențiind capacitatea de a nu spune ceva pentru a provoca binele, frumosul și adevărul), ale lui Homo Valens, ale lui Homo Activus și ale lui Homo Creativus s-au încrucișat în *reflecția despre valori care a devenit o constantă a spiritului omenesc* a lui Homo Sapiens, și consolidându-se centrală în *momente cruciale, corective și rezonante*, ale istoriei noastre contemporane. Între aceste ipostaze umane este necesar a-l menționa pe Homo Sapiens Sapiens, omul modern, care există pe Terra de peste 35000 de ani și care a devenit Homo Educabilis (care poate fi educat), Homo Educandus (care trebuie educat) și Homo Educans (care educă/educator). Or, câtă armonie și coerență de cultură și de spirit!

Așadar, pare de la sine înțeles că astăzi acești „Homo”, acești oameni înfrățiți în „Sapiens”, trăiesc în lumea valorilor, iar *apariția și constanta spiritului unei table de valori asociate unor personalități de excepție* nu se produc într-un vid cultural. În context, necesitatea apariției unei astfel de personalități, cu rol bine determinat în logica timpului, nu este întâmplătoare. Din *atmosfera spirituală a epocii contemporane* rezultă că o astfel de personalitate, *per excellentiam!*, și-a făcut în mod necesar apariția pe scena istoriei, care marchează profund timpul nostru. Trebuie menționat că *spiritul personal și spiritul obiectiv* coincid în transmiterea *culturalității și spiritualității contemporane*. Rolul formativ al procesului educațional a fost sintetizat de filosoful și pedagogul ceh Johann Amos Comenius, în lucrarea sa „Didactica magna”, în care afirmă că, deși oamenii sunt înzestrați la naștere cu „semințele științei, ale moralității și religiozității”, acestea devin un bun al fiecăruia numai prin educație. În concepția lui Comenius, nimeni „nu poate deveni om decât dacă este educat”, ceea ce înseamnă că activitatea de formare și de stimulare a resurselor individuale conduce, printr-o manieră implicită, la desăvârșirea omului.

Rolul de influențare pe care îl are educația este acela prin care se urmărește *dezvoltarea continuă a unor calități umane specifice și explorarea de noi orizonturi de cunoaștere pentru individ*. Prin acest rol este exploatată întocmai *atitudinea activă a omului față de propria împlinire*, dar și *simțul responsabilității pentru generațiile viitoare, exprimat prin intenția și preocuparea permanentă de a transmite urmașilor idealul educației, acela de „a fi” și de „a deveni”*; prin aceasta se manifestă și frumusețea umană!, ea fiind vizualizată ca atare drept asumare spirituală și ca un demers „*eu pot să fac!*” al școlii contemporane, care este principala instanță de culturalizare, fiind antrenată în materializarea acestor strategii de ideal: școala nu poate rămâne neutră la marile incitări sau presiuni ale vremii, fiind implicată în aria schimbărilor lumii contemporane. *În perimetrul școlar se re-produce cultura, unde se pun bazele creației de noi expresii culturale*. Or, în școală se produce învățarea prin selectarea diferitelor conținuturi, prin modalitățile de decupare a evenimentelor metodologice, prin fixarea unor accente în ceea ce privește valorizarea și semnificarea educativă/formativă, prin

dozările sau ajustările de ordin didactic. Aceste elemente de principiu ale modernizării curricula disciplinare și a întregului cadru metodologic ajută și conduc elevii să intre în configurația competențelor funcționale și pentru cultură democratică. Dispozitivul didactic, metodologic, de predare și de evaluare (manuale, ghiduri, strategii, teste etc.), de care dispune cadrul didactic, favorizează cultivarea valorilor educaționale și sociale, a structurării axiologice a lumii reale în care elevul este martor și actant. Or, *școala formează intelectualul societății*.

În sens restrâns, acest ideal educațional reprezintă „tipul de personalitate pe care o anumită societate, într-o anumită etapă istorică, îl proiectează, și la care aspiră sau pe care îl impune ca modelul cel mai general de referință pentru valorile împărtășite de societatea respectivă, în orizontul de timp care îi este accesibil”. În sens larg, idealul educațional este „expresia idealului sau modelului cultural de personalitate, care sintetizează valorile supreme ale unei societăți, ale unei culturi și ale unei civilizații circumscrise unui anumit spațiu geografic, sociocultural, economic, politic, precum și unei anumite perioade de timp care, prin caracteristicile și sensurile esențiale ale evoluției sale interne, se detașează ca o epocă istorică” [22]. Cu atât mai mult, *orizontul formativ ține de anumite poziționări personale* în raport cu fenomenul vizat, dar și de ceea ce ego-ul are în cale, în familie, în școală, în mediul proxim, unde cunoștințele de cultură generală sunt necesare, însă acestea, astăzi, se găsesc într-o poziție deseori ingrată, deși această componentă constituie pe termen lung baza resurselor utilizate în formarea competențelor.

Educația îl implică pe om în condițiile în care el trăiește într-un tip de societate ori într-un mediu satisfăcător sau nesatisfăcător pentru el. Insatisfacțiile se pot situa la niveluri diferite care uneori se întrepătrund [12; 13] în contextul sociocultural, iar acesta, la rândul său, constituie un mediu constrângător pentru o persoană atunci când ea nu poate admite și nici nu poate adera la scările de valori, la ideologiile societății în care trăiește, pentru că ea nu se poate regăsi pe sine. Aceasta duce la un conflict al valorilor și la absența cadrelor de referință. Printre acestea se evidențiază și provocările sociopsihopedagogice în educație.

Omul nu poate deveni om decât prin educație, menționa Immanuel Kant, prin urmare omul nu se naște om decât având conștiință și limbaj articulat: tot ceea ce constituie umanitate - limbajul și gândirea, sentimentele, arta, morala -, nimic nu trece în organismul noului născut fără educație. Menirea educației este aceea de a înălța pe culmi mai nobile de viață omul, comunitatea etnică și umanitatea, prin cultivarea valorilor spiritului.

Educația este unul dintre fenomenele care a apărut o dată cu societatea umană, suferind pe parcursul evoluției sale, modificări esențiale. Educația însăși semnifică un univers cultural.

Noile educații s-au impus într-un timp foarte scurt, dat fiind că ele corespund unor trebuințe de ordin sociopedagogic din ce în ce mai bine conturate.

În ciuda situației paradoxale în care se găsește, în pofida obstacolelor cu care se confruntă, educația este invitată să pregătească într-o manieră activă, mai constructivă și dinamică, generația viitoare. În aceste condiții, *noile educații* intervin în corectarea unui comportament adecvat, deci rațional, care să atenueze în parte *șocul viitorului*.

Atare șoc îl semnifică și barierele personale privind raporturile interumane în contextul sociolingvistic, sociocultural și educațional din Republica Moldova. Cum se manifestă ele?

Toate acestea derivă din sau generează *complexele personale și socioculturale*. În sens curent, *complexul este echivalentul sentimentelor de inferioritate sau al sentimentului de vinovăție*. În perspectiva psihanalitică, complexul desemnează un conflict afectiv marcant, legat de situația cotidiană [18]. Titu Maiorescu, „incomparabilul” (în expresia lui N.Steinhardt), punctează că puterile unui popor, fie morale, fie materiale, au în orice moment dat o cantitate mărginită; „dacă ai un singur bloc de marmură și îl întrebuințezi pentru o caricatură, de unde să mai poți sculpta o Minervă?”.

Abordarea filosofică a educației în perspectiva „profunzimii intime”, din a celui „*mine psihologic*”, a ipsisității elevului și din aceea a „procesului de civilizare” a lui reprezintă *specificitatea schimbării în educație*, care se construiește pe *dimensiunile particularismului și universalismului* sau, grosso modo, pe *mondializarea / modernizarea culturală a educației* (formarea personalității elevului în contextul cunoașterii științifice, estetice, etice, umanistice și tehnologice), *școala devinind astfel o comunitate transculturală*, dat fiind că de acum (din anii 1970) există „*o unitate morală a umanității moderne*” (Hodgson) și între grupurile de oameni circulă în cantități crescânde diferite tipuri de bunuri: mărfuri (bunuri de consum), dar și tehnici (bunuri de producție – invențiile, descoperirile) și idei (sisteme simbolice reglementând în același timp modurile de consum și modurile de producere a bunurilor). Anume în modernitate, în inima procesului de civilizare, circulația tehnicilor (a produselor și a bunurilor) este din ce în ce mai dificil de separat de aceea a valorilor și a culturilor, aceasta însemnând caracterul global și indivizibil al lumii moderne.

Or, dimensiunile filosofice noi ale educației reprezintă nu doar aspectul axiologic. Noua dimensiune filosofică a educației (și nu un nou concept! al ei) semnifică așadar un *proces socioistoric și cultural complex*, combinând forme relaționale și semnificații istorice, spațiale, temporale, transformări ale relațiilor sociale și modificări de forme simbolice (de explicitare a lumii, dar și de concepția de sine), care fundează emergența, recunoașterea, grație unei noi forme a lui Noi, a unui Eu „*înzestrat cu profunzimi intime*” (Elias, Durkheim) pentru a relua o formulă celebră - cea de *homo educandus* -, în cadrul căreia elevul ar fi *interschimbabil*. De aceea formarea persoanei presupune și o pregătire a acesteia pentru a accede, în ultimă instanță socioculturală, la structurile valorice emblematic.

În contextul acesta termenii de persoană și personalitate sunt atât de utilizați în limbajul cotidian, încât fiecare are sentimentul întrebuirii lor corecte în cele mai diverse situații. Se impune mai întâi a deosebi persoana de personalitate: termenul de *persoană* desemnează individul uman concret ; *personalitatea* este o construcție elaborată de psihologie în scopul înțelegerii și explicării, la nivelul teoriei științifice, a modalității de ființare și funcționare ce caracterizează persoana umană. Unitatea, coerența și echilibrul personalității, menționează G.W.Allport [1], se exprimă prin conștiință, structurile subconștiente și inconștiente.

Construirea unei (auto)identități datorează substanțial interacțiunii sociale, pornind astfel de la nevoia de raportare la cel diferit de sine, dar și de la tipare culturale familiale, care vizează reprezentări mentale, atitudini și comportamente sociale, maniera de a-l pricepe pe celălalt, atenția îndreptată spre relația dintre alteritate și educație.

Astfel se scurge printre ani cuvântul și viața omului, cu probleme și expectanțe, cu determinări estetice, ele fiind determinări existențiale, valori emblematic și perceptive ale frumosului în viața omului, cu norme etice și cu nevoi de compensații socioistorice, socioprofesionale și socioculturale.

Manifestarea valorilor general-umane/nationale în viața omului are loc prin *calitățile individului*: bunătate, dragoste de muncă, onestitate, cumsecădenie, umanism, patriotism, responsabilitate socială, *toleranța diferențelor culturale și religioase* etc. De aceea, profesorii au la îndemâna lor să cultive și să valorifice *setul de atitudini valorice fundamentale* [26], și anume:

- a) **atitudinile valorice față de om** ca valoare supremă determină *esența curriculumului școlar* prin: conștientizarea menirii omului în lumea înconjurătoare; respectarea autonomiei omului, a stării de spirit și intereselor; respectarea drepturilor omului; tolerarea omului; favorizarea succesului în viața omului;
- b) **atitudinile valorice față de viață** prin: atestarea vieții ca dar divin; acceptarea și ocrotirea vieții în toate manifestările, varietățile și formele ei; practicarea modului sănătos de viață; ordonarea conștientă a propriei vieți în calitate de subiect al ei. Ideea

atitudinii valorice față de viață nu se limitează la sfera vieții omului, ci depășește cu mult hotarele ei, acolo unde e viață: viața oceanului, viața pădurii, viața munților, viața pământului etc.;

- c) **atitudinile valorice față de cultură** prin: cunoașterea istoriei naționale și universale; promovarea tezaurului cultural național și universal; respectarea tradițiilor, datinilor, obiceiurilor propriului popor și ale etniilor conlocuitoare; respectarea normelor de comportament etic;
- d) **atitudinile valorice față de muncă** prin: cultivarea motivației pentru muncă; formarea idealului profesional; respectarea rezultatului muncii fiecăruia;
- e) **atitudinile valorice față de patrie** prin: cultivarea dragostei față de patrie; respectarea Constituției Republicii Moldova; onorarea simbolicii de stat: imn, stemă, drapel. *Relația cultură-educație-valori spre care tinde omul generic, edifică patriotismul cultural;*

În baza acestui sistem valoric profesorii construiesc următoarele *componente culturale fundamentale ale personalității elevilor*:

1. **cultura modului sănătos de viață.** *Indiciile culturii modului sănătos de viață* sunt: nevoia practicării unui mod sănătos de viață; activism fizic și sănătate fizică și psihică; capacitatea de a rezista viciilor; posedarea tehnicilor de autoreglare;
2. **cultura relațiilor familiale.** *Indiciile culturii relațiilor familiale* sunt: conștientizarea familiei ca valoare și condiție a securității personale; atestarea meritului familiei în formarea personalității; manifestarea responsabilității pentru familie, pentru bunăstarea ei; deținerea cunoștințelor despre arborele genealogic, tradițiile de familie, păstrarea relicvelor; participarea la administrarea gospodăriei casnice; responsabilitatea pentru educarea copiilor; protejarea și menajarea membrilor vulnerabili ai familiei; manifestarea atitudinii caritabile față de cei vârstnici, părinți și rude;
3. **cultura sexelor.** *Indiciile culturii sexuale* sunt: conștiința egalității în drepturi; corectitudinea relațiilor între persoanele de sex opus (bărbat-femeie); grija și protecția reciprocă; manifestarea masculinității (tinerilor-bărbaților): curaj, obligativitate, promptitudine, măiestrie într-un anumit domeniu, spirit gospodăresc, capacitatea de a asigura bunăstarea familiei, tendința spre desăvârșirea ținutei fizice, galanterie, capacitatea de a proteja femeia, etc.; manifestarea feminității (domnișoarelor, doamnelor): sensibilitatea, bunătatea, finețea, indulgența, duioșia, demnitatea, capacitatea de a asigura confortul emoțional, calități de bună gospodină, mamă, soție;
4. **cultura psihologică.** *Indiciile culturii psihologice* sunt: maturitatea psihologică; conștiința și respectul de sine, integritatea eului; adaptabilitatea socială și psihică; rezistență la stresuri; capacitatea de autoreglare a sferei motivaționale, emoționale, volitive și morale; tendința spre autoactualizare, autorealizare; deținerea cunoștințelor despre psihicul omului; comunicarea empatică; exteriorizarea adecvată a sentimentelor; orientarea constructivă a personalității;
5. **cultura ecologică.** *Indiciile culturii ecologice* sunt: conștientizarea necesității echilibrului relațional “om - progres tehnologic – natură”; cunoașterea problemelor naturii plaiului natal precum și a problemelor ecologice locale, regionale și globale; inițierea activităților ecologice; crearea valorilor orientate spre ameliorarea stării mediului;
6. **cultura moral-spirituală.** *Indiciile culturii moral-spirituale* sunt: capacitatea de a fi sincer; manifestarea altruismului; manifestarea afectivității pozitive; manifestarea receptivității și compasiunii; manifestarea punctualității și obligativității în realizarea promisiunilor; capacitatea de a fi exigent față de sine și ceilalți; manifestarea mărinimiei; posedarea sentimentului demnității personale; manifestarea tactului, delicateței în relații și în comunicare;

7. **cultura estetică.** *Indiciile culturii estetice* sunt: capacitatea de a sesiza arta, de a încerca sentimente înălțătoare în urma cunoașterii modelelor artistice veritabile; capacitatea de apreciere estetică a operelor de artă, a monumentelor naturii; necesitatea de a modifica mediul înconjurător conform legilor frumosului și intoleranța față de nonvalori; capacitatea de autorealizare a potențialului artistic și creator; tendința spre armonia frumuseții interioare și exterioare; cunoașterea creației populare, a tradițiilor istorico-culturale ale țării, tendința de a le însuși, a le ocroti, a le îmbogăți;
8. **cultura națională.** *Indiciile culturii naționale* sunt: cunoașterea limbii, istoriei, culturii; conștientizarea apartenenței de neam; manifestarea demnității naționale; participarea în activitatea creatoare și reformatoare;
9. **cultura civică.** *Indiciile culturii civice* sunt: cunoașterea legilor, a documentelor internaționale în domeniul drepturilor, omului; realizarea drepturilor și responsabilităților civice; funcționarea mecanismelor de protecție a drepturilor omului la nivel local și național; participarea activă în structurile și formațiunile societății civile; manifestarea toleranței față de diferențe și a solidarității în viața cotidiană; capacitatea de angajare plenară în apărarea intereselor țării pe plan internațional.

Concluzionând cele expuse supra, rieterăm ceea ce Socrate a observat că, pe măsură ce cunoaștem mai multe, cu atât se deschid perspectivele/„peripețiile” necunoașterii, iar căutarea originilor trebuie pornită de la ideea că *viața semnifică o permanentă re-memorare a originilor și că viața este o re-producere din memoriile originilor* [20], și de aceea *omul este unica ființă conștientă pe Terra căruia îi este hărăzit destinul căutării și al transiterii socioistorice și socioculturale*. În procesul de educație pentru viață, conștiința [5; 27] omului semnifică una dintre cele mai importante ipostaze ale vieții psihice a lui, fiind când afirmată, când negată cu vehemență. Conștiința vieții reprezintă o activitate de înțelegere (din latinescul *con*, împreună cu..., și *scientia*, a ști, a înțelege), deoarece rolul ei este acela de a avea înțelesuri, de a integra un fenomen într-un sistem de relații, de a realiza scindări, diferențieri, opoziții înăuntrul conținuturilor, la început omogene, pentru a ajunge, în final, la noi sinteze: *eu și non-eu* implică și o relație dinamică între ele, individul fiind nevoit să se raporteze nu doar la sine, ci și la lume înțelegând-o. De aici și conceptul educației pentru viață aplicat în textul nostru unor *incipituri* esențiale (din latină: *incipio*, -is, -ere „a începe”), acestea fiind configurate prin conceptualizare și prin interpretări analitice și sintetice, vizualizate inter- și pluridisciplinar și semnificând câmpul educației corective a vieții...

BIBLIOGRAPHY:

1. Allport G.W. Structura și dezvoltarea personalității. București: EDP, 1981
2. Aron Raymond. Les etapes de la pense sociologique. În Bădină O., Introducere în sociologie. Cimișlia: CimTip, 1993
3. Bădină Ovidiu. Introducere în sociologie. Cimișlia: TipCim, 1993
4. Cucoș Constantin. Educație estetică. Iași: Polirom, 2014, p.9
5. Ey Henri. Conștiința. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983;
6. Gagim Ion. Muzica și filosofia. Chișinău: Știința, 2009
7. Ghețau V. Perspective demografice. București: editura științifică și Enciclopedică, 1979
8. Godin Cristian. Sfârșitul umanității. Chișinău: Știința, 2005, p. 9
9. Hugo Victor. Acts et Parole, II, Œuvre complètes. IX. Paris: Club francais du livre, 1968, p. 556
10. Iucu Romiță. Instruirea școlară. Perspective teoretice și practice. Iași: Polirom, 2008

11. Leclerc Gérard. Mondializarea culturii. Civilizațiile puse la încercare. Chișinău: Știința, 2003, p. 11
12. Limbos E. Les barrages personnels dans les rapports humains. Paris: ESF, 1990;
13. Limbos E. Les problèmes humains dans les groupes. Paris: ESF, 1994
14. Mello Anthony de. Conștiența. Capcanele și șansele realității. București: Editura For You, 2003;
15. Melnic Boris, Miroljubov Trifan. Omul. Chișinău: Tipogr. „Alina Scorohodova” ÎI, 2006
16. Milea Doinița. Spațiul cultural și forme literare în secolul al XX-lea. Reconfigurări. București: EDP, 2005, p. 4, 6
17. Moreau André. Autocunoaștere și autoterapie asistată. București: Editura Trei, 2007 , p. 111-112
18. Mucchielli R. Les complexes personnelles. Paris: ESF, 1992
19. Mureșan V. Trei teorii etice – Kant, Mill, Hare. Disponibil: [http://unibuc.academia.edu/V Muresan/Books/108990/Trei_teorii_etice](http://unibuc.academia.edu/V_Muresan/Books/108990/Trei_teorii_etice)
20. Musteață Gh. Un dialog despre originile lumii cu părintele Gheorghe Ghelasie. Râmnicu-Vâlcea: Editura Conpys, 1997, p. 7
21. Narly C. Pedagogie generală. București: EDP, R.A., 1996
22. Nicola Ioan. Pedagogie. Ediția a II-a. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1994
23. North Douglass C. Instituții, schimbare instituțională și performanță economică. Chișinău: Știința, 2003
24. Ojovanu Vitalie (coord.). Comunicare și comportament în medicină (cu elemente de bioetică). Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2016, p. 12-21
25. Ojovanu Vitalie (coord.). Filosofia medicinei (Cu elemente de bioetică). Suport de curs. Chișinău: CEP, 2017
26. Paniș Aliona. Repere pedagogice în formarea atitudinilor. Ghid metodologic. Chișinău: Tipografia „Print-Caro”, 2020, pp. 7-34
27. Pavelcu V. Cunoașterea de sine și cunoașterea personalității. București: EDP, 1982
28. Tănase Virgil. Ma Roumanie. București: EDP, 1996
29. Uta Michel. La loi des trois etats dans la philosophie d’Auguste Comte. Paris: Librairie „Felix Alcan”, 1928
30. Vicol Nelu. Educația corectivă. O metaforă societală, culturală și psihopedagogică. Chișinău: Tipogr. „Print-Caro”, 2020
31. Vicol Nelu. Personalitatea profesională și demnitatea umană ale cadrului didactic. Chișinău: Tipogr. „Totex-Lux”, 2019